نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی

لیلی مردان

کارشناسی علوم سیاسی ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

taba7884@gmail.com

MDOI-02-2026.0604
MNR-625-2-A45381

چکیده

گسترش رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی موجب شده است نوجوانان روزانه با حجم زیادی از اخبار و اطلاعات مواجه شوند و در کنار فرصت‌های آموزشی و ارتباطی، بیش از گذشته در معرض اخبار جعلی و اطلاعات نادرست قرار گیرند. هدف پژوهش حاضر بررسی نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی و از نوع مطالعات مروری است. اطلاعات مورد نیاز با مطالعه منابع علمی و پژوهش‌های مرتبط با سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی، نوجوانان و تفکر انتقادی گردآوری و با استفاده از تحلیل محتوای کیفی بررسی شد. یافته‌ها نشان داد که برخورداری از سواد رسانه‌ای می‌تواند توانایی نوجوانان را در تشخیص منابع معتبر، بررسی شواهد، مقایسه اطلاعات، شناسایی محتوای گمراه‌کننده و ارزیابی انتقادی اخبار افزایش دهد. همچنین آموزش مستمر سواد رسانه‌ای در مدرسه و خانواده می‌تواند از پذیرش و بازنشر اطلاعات نادرست جلوگیری کرده و مسئولیت‌پذیری نوجوانان در استفاده از رسانه‌ها را افزایش دهد. بر اساس نتایج، تقویت سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی، یکی از راهکارهای مؤثر برای افزایش توانایی نوجوانان در مواجهه آگاهانه با اخبار جعلی و کاهش آسیب‌های ناشی از اطلاعات نادرست است.

کلمات کلیدی: سواد رسانه‌ای، نوجوانان، اخبار جعلی، اطلاعات نادرست، تفکر انتقادی، رسانه‌های دیجیتال، مصونیت رسانه‌ای

مقدمه

گسترش فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی در سال‌های اخیر، شیوه دسترسی افراد به اطلاعات و اخبار را به‌طور چشمگیری تغییر داده است. نوجوانان به دلیل استفاده گسترده از تلفن همراه، شبکه‌های اجتماعی، پیام‌رسان‌ها و رسانه‌های دیجیتال، بخش قابل توجهی از اطلاعات روزمره خود را از فضای مجازی دریافت می‌کنند. این شرایط اگرچه دسترسی

سریع و آسان به اخبار و اطلاعات را فراهم کرده است، اما در کنار فرصت‌های موجود، چالش‌هایی مانند انتشار اخبار جعلی، اطلاعات نادرست، شایعات و محتوای گمراه‌کننده را نیز افزایش داده است. اخبار جعلی معمولاً با هدف ایجاد برداشت نادرست، جلب توجه، افزایش بازدید، تأثیرگذاری بر افکار عمومی یا دستیابی به اهداف اقتصادی و اجتماعی تولید و منتشر می‌شوند و ممکن است در ظاهر شباهت زیادی به اخبار معتبر داشته باشند.

نوجوانان به دلیل قرار گرفتن در مرحله‌ای مهم از رشد فکری، اجتماعی و هویتی، ممکن است بیش از بزرگسالان تحت تأثیر محتوای رسانه‌ای قرار گیرند. پذیرش سریع اطلاعات، اعتماد به محتوای منتشرشده توسط دوستان و افراد مشهور، توجه به تیترهای هیجانی و ناتوانی در تشخیص منبع معتبر از نامعتبر می‌تواند احتمال باور کردن و بازنشر اخبار جعلی را افزایش دهد. در چنین شرایطی، تنها محدود کردن دسترسی نوجوانان به رسانه‌ها نمی‌تواند راهکار مناسبی باشد؛ بلکه لازم است آنان مهارت‌های لازم برای استفاده آگاهانه، انتقادی و مسئولانه از رسانه‌ها را فرا بگیرند. سواد رسانه‌ای مجموعه‌ای از دانش، مهارت و نگرش است که به فرد کمک می‌کند پیام‌های رسانه‌ای را شناسایی، تحلیل، ارزیابی و در صورت نیاز با دیدگاه انتقادی بررسی کند.

سواد رسانه‌ای می‌تواند نقش مهمی در افزایش مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی داشته باشد. نوجوانی که از مهارت‌های رسانه‌ای برخوردار است، هنگام مواجهه با یک خبر تنها به ظاهر جذاب یا هیجانی آن توجه نمی‌کند، بلکه درباره منبع خبر، نویسنده یا منتشرکننده، تاریخ انتشار، شواهد ارائه‌شده و هماهنگی محتوا با سایر منابع معتبر پرس‌وجو می‌کند. همچنین می‌تواند میان واقعیت، نظر شخصی، تبلیغات و اطلاعات ساختگی تفاوت قائل شود. آموزش چنین مهارت‌هایی موجب می‌شود نوجوان پیش از باور کردن یا بازنشر یک خبر، درباره صحت آن تأمل کند و در برابر موج‌های خبری و اطلاعات گمراه‌کننده واکنش سنجیده‌تری داشته باشد.

خانواده و مدرسه نیز در شکل‌گیری سواد رسانه‌ای نوجوانان نقش اساسی دارند. آموزش روش‌های بررسی منابع، مقایسه چند خبر، توجه به شواهد، شناخت اهداف تولیدکنندگان محتوا و پرهیز از بازنشر مطالب تأییدنشده می‌تواند بخشی از آموزش‌های ضروری در این زمینه باشد. از سوی دیگر، ایجاد فضای گفت‌وگو میان والدین، معلمان و نوجوانان درباره اخبار و محتوای منتشرشده در فضای مجازی، به نوجوان کمک می‌کند تا به جای پذیرش منفعلانه اطلاعات، به یک مخاطب فعال و تحلیلگر تبدیل شود. بنابراین، تقویت سواد رسانه‌ای را می‌توان یکی از راهکارهای مهم برای کاهش آسیب‌های ناشی از اخبار جعلی و افزایش توانایی نوجوانان در تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات نادرست دانست. بر همین اساس، بررسی نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و می‌تواند به ارائه راهکارهایی برای آموزش و توانمندسازی نسل نوجوان در مواجهه آگاهانه با فضای رسانه‌ای کمک کند.

بیان مسئله

گسترش روزافزون رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی، دسترسی نوجوانان به اخبار و اطلاعات را بسیار آسان کرده است. نوجوانان امروزی بخش قابل توجهی از زمان خود را در محیط‌های رسانه‌ای سپری می‌کنند و از طریق تلفن همراه، شبکه‌های اجتماعی، پیام‌رسان‌ها و پایگاه‌های خبری با حجم زیادی از اطلاعات مواجه می‌شوند. این وضعیت از یک سو فرصت مناسبی برای یادگیری، ارتباط اجتماعی و افزایش آگاهی فراهم می‌کند، اما از سوی دیگر، زمینه انتشار سریع اخبار جعلی و اطلاعات نادرست را نیز به وجود آورده است. اخبار جعلی می‌توانند با استفاده از تیترهای هیجانی، تصاویر

گمراه‌کننده، اطلاعات ناقص و روایت‌های ساختگی، مخاطب را تحت تأثیر قرار دهند. در این میان، نوجوانان به دلیل تجربه محدودتر در ارزیابی منابع و همچنین علاقه بیشتر به محتوای جذاب و هیجان‌انگیز، ممکن است در معرض آسیب بیشتری قرار داشته باشند (ابراهیمی، ۱۴۰۰).

یکی از مهم‌ترین مشکلات موجود، دشواری تشخیص اخبار واقعی از اخبار جعلی است. بسیاری از مطالب نادرست به گونه‌ای طراحی می‌شوند که از نظر ظاهر، زبان و ساختار، مشابه اخبار معتبر باشند و همین موضوع تشخیص آن‌ها را برای مخاطبان دشوار می‌کند. انتشار گسترده یک خبر در میان دوستان و گروه‌های اجتماعی نیز ممکن است باعث شود نوجوان صرفاً به دلیل مشاهده مکرر یک مطلب، آن را درست تصور کند. بررسی نکردن منبع، تاریخ انتشار، نویسنده و شواهد موجود در خبر، از جمله عواملی است که می‌تواند احتمال پذیرش اطلاعات نادرست را افزایش دهد. در چنین شرایطی، مسئله اصلی تنها وجود اخبار جعلی نیست، بلکه ناتوانی بخشی از نوجوانان در تحلیل و ارزیابی انتقادی محتوای رسانه‌ای است.

سواد رسانه‌ای می‌تواند در این زمینه نقش مهمی ایفا کند. سواد رسانه‌ای به فرد کمک می‌کند پیام‌های رسانه‌ای را به شکل فعال و انتقادی بررسی کند، اهداف و شیوه‌های تولید پیام را بشناسد و درباره اعتبار اطلاعات تصمیم آگاهانه بگیرد. فرد دارای سواد رسانه‌ای، هر مطلبی را صرفاً به دلیل انتشار در یک رسانه یا بازنشر توسط دیگران نمی‌پذیرد، بلکه تلاش می‌کند منبع و محتوای آن را بررسی و با منابع دیگر مقایسه کند. بنابراین، تقویت این مهارت در نوجوانان می‌تواند احتمال پذیرش، باور و بازنشر اخبار جعلی را کاهش دهد (حسینی، ۱۳۹۹).

از دیدگاه پژوهش‌های بین‌المللی نیز توانایی ارزیابی اعتبار اطلاعات در محیط‌های دیجیتال یکی از مهارت‌های ضروری برای زندگی در جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود. نوجوانان برای مواجهه مؤثر با اطلاعات آنلاین باید بتوانند میان منابع معتبر و غیرمعتبر تمایز ایجاد کنند و در برابر محتوای احساسی، جانبدارانه یا گمراه‌کننده رویکردی انتقادی داشته باشند. پژوهش‌های حوزه سواد رسانه‌ای نشان داده‌اند که آموزش مهارت‌های ارزیابی اطلاعات می‌تواند توانایی افراد را در شناسایی محتوای نادرست و قضاوت درباره اعتبار اخبار افزایش دهد.(Hobbs, 2017)

مسئله زمانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که اخبار جعلی تنها موجب انتقال یک اطلاعات نادرست نشوند، بلکه بتوانند بر نگرش‌ها، تصمیم‌گیری‌ها، روابط اجتماعی و حتی اعتماد نوجوانان به منابع خبری تأثیر بگذارند. مواجهه مداوم با اطلاعات نادرست ممکن است موجب سردرگمی، بدبینی نسبت به رسانه‌ها یا شکل‌گیری باورهای نادرست شود. از این رو، خانواده‌ها و مدارس نمی‌توانند صرفاً با محدود کردن دسترسی نوجوانان به فضای مجازی با این مشکل مقابله کنند، بلکه باید زمینه آموزش مهارت‌های استفاده صحیح و نقادانه از رسانه‌ها را فراهم کنند.

در این میان، مدرسه به عنوان یکی از مهم‌ترین محیط‌های تربیتی می‌تواند نقش مؤثری در تقویت سواد رسانه‌ای نوجوانان داشته باشد. آموزش نحوه بررسی منبع خبر، مقایسه اطلاعات، تشخیص تیترهای گمراه‌کننده، توجه به شواهد و خودداری از بازنشر مطالب تأییدنشده می‌تواند نوجوانان را برای مواجهه مسئولانه‌تر با فضای رسانه‌ای آماده کند. در واقع، هدف آموزش سواد رسانه‌ای نباید صرفاً افزایش توانایی استفاده از فناوری باشد، بلکه باید به پرورش مخاطبانی آگاه، پرسشگر و تحلیلگر منجر شود.(Livingstone, 2004)

بنابراین، مسئله اساسی پژوهش حاضر این است که با توجه به افزایش انتشار اخبار جعلی در فضای رسانه‌ای و حضور گسترده نوجوانان در شبکه‌های اجتماعی، سواد رسانه‌ای تا چه اندازه می‌تواند توانایی آنان را برای تشخیص، ارزیابی و مقابله با اخبار جعلی افزایش دهد؟ همچنین، شناسایی نقش آموزش و تقویت مهارت‌های سواد رسانه‌ای در کاهش پذیرش و بازنشر اطلاعات نادرست می‌تواند زمینه‌ای برای ارائه راهکارهای مناسب به خانواده‌ها، مدارس و برنامه‌ریزان آموزشی فراهم کند. بر این اساس، بررسی نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی، مسئله‌ای مهم و ضروری برای نظام آموزشی و تربیتی محسوب می‌شود.

پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر، موضوع سواد رسانه‌ای و توانایی مقابله با اخبار جعلی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران حوزه علوم ارتباطات، آموزش و روان‌شناسی تربیتی قرار گرفته است. گسترش شبکه‌های اجتماعی و افزایش سرعت انتشار اطلاعات باعث شده است که پژوهشگران بیش از گذشته به بررسی توانایی افراد در تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات نادرست توجه کنند. در این میان، نوجوانان به دلیل استفاده گسترده از رسانه‌های دیجیتال، یکی از گروه‌های مهم مورد مطالعه محسوب می‌شوند.

در پژوهش‌های داخلی، نتایج نشان داده است که برخورداری از سواد رسانه‌ای می‌تواند توانایی افراد را در تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای افزایش دهد. احمدی (۱۳۹۸) در پژوهشی درباره رابطه سواد رسانه‌ای و توانایی تشخیص اخبار نادرست، نشان داد افرادی که از سطح بالاتری از سواد رسانه‌ای برخوردارند، در بررسی منبع خبر، تشخیص محتوای جانبدارانه و ارزیابی اعتبار اطلاعات عملکرد مناسب‌تری دارند. این یافته نشان می‌دهد که آموزش سواد رسانه‌ای می‌تواند یکی از عوامل مؤثر در کاهش پذیرش اطلاعات نادرست باشد.

رضایی (۱۳۹۹) نیز در بررسی نقش آموزش سواد رسانه‌ای در میان دانش‌آموزان، به این نتیجه رسید که آموزش مهارت‌های مربوط به تحلیل پیام‌های رسانه‌ای می‌تواند موجب افزایش دقت دانش‌آموزان در تشخیص محتوای معتبر از محتوای گمراه‌کننده شود. بر اساس نتایج این پژوهش، دانش‌آموزانی که با روش‌های بررسی منبع، مقایسه اطلاعات و شناسایی اهداف تولیدکننده پیام آشنا شده‌اند، در مواجهه با اخبار مشکوک، رفتار محتاطانه‌تری داشته‌اند.

محمدی (۱۴۰۰) در پژوهشی درباره استفاده نوجوانان از شبکه‌های اجتماعی و مواجهه آنان با اطلاعات نادرست، بیان کرد که میزان استفاده از رسانه به تنهایی نمی‌تواند تعیین‌کننده توانایی تشخیص اخبار جعلی باشد؛ بلکه نوع استفاده از رسانه و میزان برخورداری فرد از مهارت‌های سواد رسانه‌ای اهمیت بیشتری دارد. به اعتقاد وی، نوجوانانی که عادت دارند اطلاعات را از چند منبع بررسی کنند و پیش از بازنشر درباره صحت آن اطمینان حاصل کنند، کمتر تحت تأثیر اخبار جعلی قرار می‌گیرند.

کاظمی (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای درباره نقش مدرسه در ارتقای سواد رسانه‌ای نوجوانان، تأکید کرد که آموزش رسمی می‌تواند نقش مهمی در ایجاد نگرش انتقادی نسبت به پیام‌های رسانه‌ای داشته باشد. نتایج این مطالعه نشان داد که استفاده از فعالیت‌های آموزشی مانند تحلیل اخبار، مقایسه چند منبع خبری و بررسی نمونه‌های واقعی اطلاعات نادرست، می‌تواند مهارت‌های ارزیابی رسانه‌ای دانش‌آموزان را تقویت کند. این موضوع نشان می‌دهد که آموزش سواد رسانه‌ای نباید تنها به آموزش نحوه استفاده از فناوری محدود شود، بلکه باید توانایی تحلیل و قضاوت درباره محتوای رسانه‌ای را نیز دربرگیرد.

در پژوهش‌های خارجی نیز توجه زیادی به ارتباط میان سواد رسانه‌ای و مقابله با اخبار جعلی شده است Hobbs (2017) . در مطالعات خود بر ضرورت آموزش مهارت‌های سواد رسانه‌ای برای زندگی در محیط‌های اطلاعاتی جدید تأکید کرده و معتقد است افراد باید بتوانند پیام‌های رسانه‌ای را از جنبه‌های مختلف بررسی کنند. از دیدگاه وی، آموزش تفکر انتقادی و ارزیابی منابع می‌تواند افراد را در برابر اطلاعات گمراه‌کننده مقاوم‌تر کند.

Wineburgو McGrew (2017) در پژوهشی درباره نحوه ارزیابی اطلاعات آنلاین، عملکرد گروه‌های مختلف را در بررسی اعتبار منابع اینترنتی مورد مطالعه قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد افرادی که مهارت بیشتری در ارزیابی منابع داشتند، به جای تمرکز صرف بر ظاهر یک صفحه یا محتوای آن، اعتبار منبع، شواهد و ارتباط آن با سایر منابع را بررسی می‌کردند. این یافته اهمیت آموزش مهارت‌های ارزیابی منبع را در مقابله با اخبار جعلی نشان می‌دهد.

Guess, Nagler و Tucker (2019) نیز در بررسی انتشار اخبار جعلی در شبکه‌های اجتماعی نشان دادند که برخی کاربران به دلیل ویژگی‌های شناختی و رفتاری خود، بیشتر در معرض محتوای نادرست قرار می‌گیرند. نتایج این پژوهش اهمیت توجه به رفتار کاربران در فضای مجازی و ضرورت تقویت توانایی تشخیص اطلاعات معتبر را مورد تأکید قرار می‌دهد.

McGrew و همکاران (2019) در پژوهشی درباره توانایی دانش‌آموزان در ارزیابی اطلاعات دیجیتال دریافتند که بسیاری از دانش‌آموزان در تشخیص اعتبار منابع اینترنتی با مشکل مواجه هستند. پژوهشگران تأکید کردند که آموزش مستقیم مهارت‌های ارزیابی اطلاعات می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا در مواجهه با محتوای آنلاین، به جای پذیرش سریع اطلاعات، درباره منبع و شواهد موجود در آن پرسش کنند.

در مجموع، بررسی پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای یکی از عوامل مهم در افزایش توانایی افراد برای مواجهه آگاهانه با اخبار جعلی و اطلاعات نادرست است. همچنین، نتایج پژوهش‌ها بر اهمیت آموزش مهارت‌هایی مانند بررسی منبع، مقایسه اطلاعات، تشخیص محتوای جانبدارانه، توجه به شواهد و تفکر انتقادی تأکید دارند. با وجود این، با توجه به گسترش سریع شبکه‌های اجتماعی و تغییر مداوم شیوه تولید و انتشار اخبار، همچنان بررسی نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان اهمیت دارد؛ زیرا نوجوانان از فعال‌ترین کاربران رسانه‌های دیجیتال هستند و تقویت توانایی آنان در ارزیابی اطلاعات می‌تواند از پیامدهای فردی و اجتماعی انتشار اخبار جعلی جلوگیری کند.

تعریف و اهمیت موضوع

سواد رسانه‌ای به مجموعه‌ای از دانش، مهارت‌ها و توانایی‌هایی گفته می‌شود که فرد به کمک آن‌ها می‌تواند پیام‌های رسانه‌ای را دریافت، تحلیل، ارزیابی و تفسیر کند و در نهایت نسبت به تولید و انتشار محتوا نیز رفتاری آگاهانه و مسئولانه داشته باشد. سواد رسانه‌ای به مخاطب کمک می‌کند تا در برابر حجم گسترده اطلاعات، صرفاً یک دریافت‌کننده منفعل نباشد، بلکه درباره محتوای مشاهده‌شده سؤال کند، منبع آن را بررسی کند و میزان اعتبار آن را مورد ارزیابی قرار دهد. در جامعه‌ای که بخش زیادی از ارتباطات و دریافت اطلاعات از طریق رسانه‌های دیجیتال انجام می‌شود، برخورداری از چنین مهارت‌هایی برای نوجوانان اهمیت ویژه‌ای دارد (حسینی، ۱۳۹۹).

اخبار جعلی نیز به اطلاعات یا اخبار ساختگی، تحریف‌شده یا گمراه‌کننده‌ای گفته می‌شود که ممکن است با هدف جلب توجه، ایجاد نگرش خاص، تأثیرگذاری بر افکار عمومی یا دستیابی به اهداف اقتصادی و اجتماعی تولید و منتشر شوند. ویژگی مهم اخبار جعلی این است که گاهی از نظر ظاهر، زبان و ساختار تفاوت آشکاری با اخبار واقعی ندارند و ممکن است با استفاده از تیترهای هیجان‌انگیز، تصاویر نامرتبط یا اطلاعات ناقص، مخاطب را به اشتباه بیندازند. به همین دلیل، تشخیص اخبار جعلی تنها با مشاهده ظاهر خبر امکان‌پذیر نیست و نیازمند مهارت در ارزیابی و تحلیل رسانه‌ای است (محمدی، ۱۴۰۰).

اهمیت موضوع زمانی بیشتر می‌شود که بدانیم نوجوانان از گروه‌های فعال در فضای مجازی هستند و روزانه با حجم زیادی از اخبار، پیام‌ها، تصاویر و ویدئوها مواجه می‌شوند. نوجوان ممکن است خبری را تنها به دلیل جذاب بودن تیتر یا ارسال آن توسط دوستان خود معتبر تصور کند و بدون بررسی صحت آن، اقدام به بازنشرش کند. تقویت سواد رسانه‌ای می‌تواند به نوجوان بیاموزد که پیش از پذیرش یک خبر، درباره منبع، تاریخ انتشار، نویسنده، شواهد و میزان اعتبار آن اطلاعات تحقیق کند و آن را با منابع دیگر مقایسه نماید. چنین مهارت‌هایی می‌توانند احتمال فریب خوردن نوجوانان از محتوای ساختگی و گمراه‌کننده را کاهش دهند (رضایی، ۱۳۹۹).

از نظر پژوهشگران خارجی، سواد رسانه‌ای تنها به توانایی استفاده از ابزارهای رسانه‌ای محدود نمی‌شود، بلکه شامل توانایی دسترسی، تحلیل، ارزیابی و تولید پیام‌های رسانه‌ای نیز هست Hobbs (2017) .بر اهمیت پرورش مخاطبانی تأکید می‌کند که بتوانند محتوای رسانه‌ای را با نگاه انتقادی بررسی کنند و درباره اعتبار و هدف پیام‌ها قضاوت آگاهانه داشته باشند. بنابراین، آموزش سواد رسانه‌ای می‌تواند نوجوانان را برای حضور مسئولانه‌تر در محیط‌های اطلاعاتی آماده کند.

اهمیت سواد رسانه‌ای در مقابله با اخبار جعلی را می‌توان از جنبه‌های مختلف بررسی کرد. نخست، این مهارت موجب افزایش قدرت تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات نادرست می‌شود. دوم، تفکر انتقادی نوجوان را تقویت می‌کند و مانع پذیرش سریع و بدون بررسی مطالب می‌شود. سوم، مسئولیت‌پذیری در انتشار محتوا را افزایش می‌دهد و نوجوان را نسبت به پیامدهای بازنشر اخبار تأییدنشده آگاه می‌سازد. همچنین، سواد رسانه‌ای می‌تواند به نوجوان کمک کند تا در برابر محتوای هیجانی، تبلیغاتی و جانبدارانه واکنش منطقی‌تری داشته باشد (کاظمی، ۱۴۰۱).

Wineburgو McGrew (2017) نیز در بررسی توانایی افراد در ارزیابی اطلاعات آنلاین نشان دادند که یکی از مهارت‌های مهم در مواجهه با اطلاعات دیجیتال، توجه به اعتبار منبع و بررسی شواهد است. از این دیدگاه، فرد باسواد رسانه‌ای نباید صرفاً بر اساس ظاهر یک خبر یا تعداد دفعات انتشار آن درباره درستی محتوا تصمیم بگیرد، بلکه باید اعتبار منبع و شواهد ارائه‌شده را بررسی کند.

در نتیجه، اهمیت موضوع حاضر از آنجا ناشی می‌شود که نوجوانان در محیطی زندگی می‌کنند که حجم اطلاعات و سرعت انتشار آن بسیار زیاد است و در چنین شرایطی، مصونیت در برابر اخبار جعلی بیشتر از آنکه به حذف رسانه‌ها وابسته باشد، به توانایی استفاده صحیح و آگاهانه از آن‌ها بستگی دارد. تقویت سواد رسانه‌ای می‌تواند نوجوانان را به مخاطبانی پرسشگر، تحلیلگر و مسئول تبدیل کند و زمینه کاهش پذیرش و انتشار اخبار جعلی را فراهم آورد. بنابراین، توجه به آموزش سواد رسانه‌ای در خانواده و مدرسه، یکی از اقدامات مهم برای آماده‌سازی نوجوانان جهت مواجهه آگاهانه و ایمن با فضای رسانه‌ای امروز به شمار می‌رود.

بحث

گسترش شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیجیتال باعث شده است نوجوانان با حجم بسیار زیادی از اطلاعات و اخبار مواجه باشند. سرعت انتشار محتوا در فضای مجازی سبب شده است که یک خبر نادرست نیز بتواند در مدت کوتاهی میان تعداد زیادی از کاربران منتشر شود. در چنین شرایطی، مسئله اصلی تنها دسترسی نوجوانان به اطلاعات نیست، بلکه توانایی آنان برای تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات جعلی و گمراه‌کننده است. یافته‌های مطرح‌شده در پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای می‌تواند به عنوان یکی از عوامل مهم در افزایش توانایی نوجوانان برای مواجهه آگاهانه با اخبار جعلی مورد توجه قرار گیرد (احمدی، ۱۳۹۸).

یکی از مهم‌ترین ابعاد سواد رسانه‌ای، توانایی بررسی و ارزیابی منبع اطلاعات است. نوجوانی که مهارت‌های رسانه‌ای مناسبی دارد، پیش از پذیرش یک خبر تلاش می‌کند منشأ آن را شناسایی کند و اعتبار منتشرکننده را مورد بررسی قرار دهد. همچنین به تاریخ انتشار، شواهد موجود، نویسنده و هماهنگی خبر با سایر منابع توجه می‌کند. این نوع رفتار می‌تواند از پذیرش سریع اطلاعات نادرست جلوگیری کند. در مقابل، ضعف در مهارت ارزیابی منابع ممکن است باعث شود نوجوان صرفاً به دلیل جذابیت یک خبر یا انتشار گسترده آن، محتوا را واقعی تصور کند (رضایی، ۱۳۹۹).

موضوع دیگری که در بررسی نقش سواد رسانه‌ای اهمیت دارد، تأثیر محتوای هیجانی بر قضاوت نوجوانان است. اخبار جعلی معمولاً با استفاده از عناوین تحریک‌کننده، تصاویر جذاب و مطالبی که احساساتی مانند ترس، خشم یا هیجان را برمی‌انگیزند، تلاش می‌کنند توجه مخاطب را جلب کنند. اگر نوجوان توانایی کنترل واکنش اولیه و بررسی منطقی محتوا را نداشته باشد، احتمال دارد خبر را بدون بررسی بازنشر کند. بنابراین، آموزش تفکر انتقادی و ایجاد عادت به مکث و بررسی پیش از بازنشر می‌تواند یکی از راهکارهای مؤثر در کاهش انتشار اخبار جعلی باشد (محمدی، ۱۴۰۰).

از سوی دیگر، نقش خانواده و مدرسه در تقویت سواد رسانه‌ای نوجوانان بسیار مهم است. آموزش مقابله با اخبار جعلی نباید تنها به توصیه‌هایی مانند «به هر خبری اعتماد نکن» محدود شود، بلکه نوجوان باید به صورت عملی با روش‌های بررسی خبر آشنا شود. برای مثال، معلم می‌تواند چند خبر واقعی و جعلی را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهد و از آنان بخواهد منبع، شواهد، تاریخ و محتوای هر خبر را بررسی و درباره میزان اعتبار آن‌ها بحث کنند. چنین فعالیت‌هایی می‌تواند مهارت تحلیل رسانه‌ای را از حالت نظری خارج کرده و به یک توانایی کاربردی تبدیل کند (کاظمی، ۱۴۰۱).

در مطالعات خارجی نیز بر ضرورت پرورش توانایی تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای تأکید شده است Hobbs (2017) . معتقد است سواد رسانه‌ای باید افراد را قادر سازد تا پیام‌های رسانه‌ای را به صورت انتقادی بررسی کنند و درباره اهداف، اعتبار و پیامدهای آن‌ها قضاوت آگاهانه داشته باشند. بر این اساس، آموزش سواد رسانه‌ای برای نوجوانان نباید صرفاً آموزش کار با ابزارهای دیجیتال باشد، بلکه باید شامل مهارت‌هایی برای تحلیل محتوا و تشخیص اطلاعات گمراه‌کننده نیز باشد.

یافته‌های Wineburg و McGrew (2017) نیز اهمیت ارزیابی منبع را در محیط دیجیتال نشان می‌دهد. در فضای آنلاین، ظاهر حرفه‌ای یک صفحه یا تعداد زیاد بازدید و بازنشر نمی‌تواند به تنهایی نشانه اعتبار اطلاعات باشد. کاربران باید بتوانند اعتبار منبع را بررسی کرده و شواهد موجود را با منابع دیگر مقایسه کنند. این موضوع برای نوجوانان اهمیت بیشتری دارد، زیرا بسیاری از آنان بخش قابل توجهی از اخبار و اطلاعات روزانه خود را از شبکه‌های اجتماعی دریافت می‌کنند.

از منظر تربیتی، تقویت سواد رسانه‌ای می‌تواند علاوه بر کاهش احتمال پذیرش اخبار جعلی، مسئولیت‌پذیری نوجوانان در تولید و بازنشر محتوا را نیز افزایش دهد. نوجوانی که می‌داند انتشار یک خبر نادرست می‌تواند بر نگرش و رفتار دیگران تأثیر بگذارد، پیش از ارسال یا بازنشر آن محتاطتر عمل خواهد کرد. بنابراین، هدف سواد رسانه‌ای صرفاً محافظت از نوجوان در برابر آسیب‌های رسانه‌ای نیست، بلکه تربیت یک کاربر مسئول و آگاه نیز از اهداف مهم آن به شمار می‌رود.

در مجموع، می‌توان گفت مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی یک ویژگی ذاتی نیست، بلکه مهارتی است که می‌تواند از طریق آموزش و تجربه تقویت شود. هرچه نوجوانان در زمینه تشخیص منبع، بررسی شواهد، مقایسه اطلاعات، شناسایی محتوای هیجانی و تفکر انتقادی توانمندتر شوند، احتمال تأثیرپذیری آنان از اخبار جعلی کاهش می‌یابد. از این رو، توجه هم‌زمان خانواده، مدرسه و نظام آموزشی به آموزش سواد رسانه‌ای می‌تواند نقش مهمی در افزایش تاب‌آوری نوجوانان در برابر اطلاعات نادرست داشته باشد.

روش شناسی

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش اجرا، توصیفی ـ تحلیلی و از نوع مطالعات مروری است. در این روش، اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه و بررسی منابع علمی، کتاب‌ها، مقالات پژوهشی و مطالعات انجام‌شده در زمینه سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی، نوجوانان و تفکر انتقادی گردآوری شده است. انتخاب روش مروری به این دلیل صورت گرفته است

که موضوع پژوهش نیازمند بررسی و تحلیل یافته‌های موجود و شناسایی ارتباط میان سواد رسانه‌ای و توانایی نوجوانان در تشخیص و مقابله با اخبار جعلی است (حسینی، ۱۳۹۹).

جامعه مورد مطالعه در این پژوهش شامل منابع علمی و پژوهشی مرتبط با موضوع سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی و نوجوانان بوده است. برای گردآوری اطلاعات، منابعی انتخاب شدند که ارتباط مستقیمی با موضوع پژوهش داشته و به بررسی مهارت‌های رسانه‌ای، توانایی ارزیابی اطلاعات، تشخیص اخبار جعلی، تفکر انتقادی و رفتار نوجوانان در فضای مجازی پرداخته‌اند. اطلاعات مورد نیاز پس از مطالعه منابع، استخراج، دسته‌بندی و بر اساس محورهای اصلی پژوهش سازمان‌دهی شد.

در فرایند جمع‌آوری داده‌ها، ابتدا مفاهیم اصلی پژوهش شامل سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی و مصونیت نوجوانان در برابر اطلاعات نادرست مشخص شد. سپس مطالعات مرتبط با هر یک از این مفاهیم بررسی و نکات مهم آن‌ها استخراج گردید. در مرحله بعد، یافته‌های مطالعات مختلف با یکدیگر مقایسه شد تا نقاط مشترک و تفاوت‌های موجود در نتایج مشخص شود. در این مرحله تلاش شد ارتباط میان افزایش سواد رسانه‌ای و توانایی نوجوانان در ارزیابی اعتبار اخبار و تشخیص اطلاعات نادرست مورد توجه قرار گیرد (رضایی، ۱۳۹۹).

برای تحلیل اطلاعات نیز از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. بدین منظور، مطالب و یافته‌های مرتبط با موضوع چندین بار مطالعه و مفاهیم و نکات تکرارشونده شناسایی و در محورهای مختلف طبقه‌بندی شدند. مهم‌ترین محورهای مورد بررسی شامل توانایی تشخیص منبع معتبر، بررسی شواهد، مقایسه اطلاعات، شناسایی محتوای گمراه‌کننده، تفکر انتقادی و مسئولیت‌پذیری در بازنشر اخبار بود. سپس بر اساس این محورها، نقش سواد رسانه‌ای در کاهش آسیب‌پذیری نوجوانان در برابر اخبار جعلی تحلیل شد (محمدی، ۱۴۰۰).

در بخش منابع خارجی نیز مطالعات مرتبط با سواد رسانه‌ای و ارزیابی اطلاعات دیجیتال بررسی شد Hobbs (2017). بر ضرورت تقویت مهارت‌های تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای تأکید دارد و آن را یکی از الزامات زندگی در محیط اطلاعاتی جدید می‌داند. همچنین Wineburg و McGrew (2017) بر اهمیت ارزیابی اعتبار منابع و بررسی شواهد در هنگام مواجهه با اطلاعات آنلاین تأکید کرده‌اند. این دیدگاه‌ها در تحلیل موضوع پژوهش مورد استفاده قرار گرفتند.

برای افزایش اعتبار تحلیل، تلاش شد منابع مورد استفاده از نظر ارتباط مستقیم با موضوع، اعتبار علمی و تناسب با گروه سنی نوجوانان مورد بررسی قرار گیرند. همچنین در تحلیل یافته‌ها از تعمیم نتایجی که صرفاً مربوط به گروه‌ها یا شرایط خاص بودند خودداری شد و نتایج منابع مختلف در کنار یکدیگر مورد توجه قرار گرفتند. بر این اساس، روش‌شناسی پژوهش امکان بررسی منظم و هدفمند نقش سواد رسانه‌ای در افزایش توانایی نوجوانان برای تشخیص، ارزیابی و مقابله با اخبار جعلی را فراهم کرده است.

ابزار پژوهش

با توجه به اینکه پژوهش حاضر از نظر روش اجرا، توصیفی ـ تحلیلی و از نوع مطالعات مروری است، ابزار اصلی گردآوری اطلاعات، فرم ثبت و استخراج داده‌ها از منابع علمی بوده است. در این پژوهش از پرسشنامه یا ابزار سنجش میدانی استفاده نشده و اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه و بررسی کتاب‌ها، مقالات پژوهشی، منابع علمی و مطالعات مرتبط با سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی و نوجوانان گردآوری شده است. استفاده از فرم استخراج اطلاعات به پژوهشگر کمک کرده است تا مطالب مرتبط را به صورت منظم ثبت و طبقه‌بندی کند (حسینی، ۱۳۹۹).

در فرایند گردآوری اطلاعات، برای هر منبع، مشخصات کلی شامل نام نویسنده، سال انتشار، موضوع پژوهش، جامعه مورد مطالعه، روش پژوهش و مهم‌ترین یافته‌ها ثبت شد. همچنین اطلاعات مرتبط با مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای، شیوه‌های تشخیص اخبار جعلی، میزان تأثیرپذیری نوجوانان از اطلاعات نادرست و نقش تفکر انتقادی در ارزیابی اخبار استخراج گردید. این شیوه باعث شد اطلاعات منابع مختلف با یکدیگر قابل مقایسه باشند و نکات مشترک و متفاوت میان مطالعات شناسایی شود (رضایی، ۱۳۹۹).

یکی دیگر از ابزارهای مورد استفاده، برگه تحلیل محتوا بود. در این برگه، مطالب منابع بر اساس محورهای اصلی پژوهش دسته‌بندی شدند. مهم‌ترین محورهای مورد بررسی شامل توانایی تشخیص منبع معتبر، بررسی صحت اطلاعات، مقایسه اخبار با منابع دیگر، تشخیص محتوای هیجانی و گمراه‌کننده، تفکر انتقادی و مسئولیت‌پذیری در بازنشر اخبار بود. سپس اطلاعات به‌دست‌آمده از منابع مختلف بر اساس این محورها تحلیل و تفسیر شد (محمدی، ۱۴۰۰).

در بررسی منابع خارجی نیز از همین چارچوب برای استخراج اطلاعات استفاده شد. برای مثال، در مطالعات مربوط به سواد رسانه‌ای، توانایی مخاطب در تحلیل، ارزیابی و تفسیر پیام‌های رسانه‌ای مورد توجه قرار گرفته است Hobbs . (2017)بر اهمیت آموزش مهارت‌های تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای تأکید دارد و این مهارت‌ها را از عناصر مهم توانمندسازی مخاطبان در محیط رسانه‌ای می‌داند. همچنین Wineburg و McGrew (2017) بر بررسی اعتبار منابع و شواهد هنگام مواجهه با اطلاعات آنلاین تأکید کرده‌اند.

برای افزایش دقت ابزار پژوهش، اطلاعات استخراج‌شده چندین بار بررسی و با محتوای اصلی منابع تطبیق داده شد. همچنین مطالبی که ارتباط مستقیمی با سؤال و هدف پژوهش نداشتند از فرایند تحلیل کنار گذاشته شدند. در نهایت، داده‌های استخراج‌شده بر اساس موضوعات اصلی پژوهش تنظیم شدند تا بتوان از آن‌ها برای بررسی و تبیین نقش سواد رسانه‌ای در افزایش مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی استفاده کرد.

محدودیت ها و چالش ها

پژوهش حاضر با وجود تلاش برای بررسی جامع نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی، با محدودیت‌ها و چالش‌هایی همراه بوده است. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌ها، سرعت بالای تغییرات در فضای رسانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی است. روش‌های تولید و انتشار اخبار جعلی به طور مداوم تغییر می‌کنند و محتوای گمراه‌کننده می‌تواند با استفاده از تصاویر، ویدئوها و شیوه‌های جدید ارتباطی تولید شود. بنابراین، یافته‌ها و راهکارهای ارائه‌شده نیازمند بازنگری و به‌روزرسانی مستمر هستند (احمدی، ۱۳۹۸).

یکی دیگر از محدودیت‌های مهم، تفاوت سطح سواد رسانه‌ای نوجوانان است. نوجوانان از نظر میزان استفاده از رسانه‌ها، نوع رسانه مورد استفاده، تجربه، مهارت‌های شناختی و میزان نظارت خانواده با یکدیگر تفاوت دارند. به همین دلیل نمی‌توان انتظار داشت یک روش آموزشی برای همه نوجوانان نتایج یکسانی داشته باشد. برخی نوجوانان ممکن است توانایی مناسبی در بررسی منابع داشته باشند، در حالی که برخی دیگر بیشتر تحت تأثیر تیترهای هیجانی و محتوای پرمخاطب قرار گیرند (رضایی، ۱۳۹۹).

از دیگر چالش‌ها می‌توان به دشواری تشخیص اخبار جعلی از اخبار واقعی اشاره کرد. برخی اخبار جعلی با ظاهر حرفه‌ای و استفاده از نام، تصاویر و ساختار مشابه رسانه‌های معتبر منتشر می‌شوند و تشخیص آن‌ها برای مخاطب دشوار است.

همچنین بازنشر گسترده یک خبر در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی ممکن است احساس اعتبار کاذب ایجاد کند و باعث شود نوجوان بدون بررسی دقیق، آن را واقعی تصور کند (محمدی، ۱۴۰۰).

محدودیت دیگر، تفاوت شرایط خانوادگی و آموزشی نوجوانان است. میزان آگاهی والدین از فضای مجازی، شیوه نظارت آنان، دسترسی نوجوان به منابع آموزشی و میزان توجه مدرسه به آموزش سواد رسانه‌ای می‌تواند بر توانایی نوجوان در مقابله با اخبار جعلی تأثیرگذار باشد. در خانواده‌هایی که گفت‌وگو درباره محتوای رسانه‌ای کمتر انجام می‌شود، ممکن است نوجوان فرصت کمتری برای یادگیری نحوه ارزیابی اخبار و اطلاعات داشته باشد.

در مطالعات خارجی نیز به پیچیدگی ارزیابی اطلاعات آنلاین اشاره شده است Hobbs (2017). تأکید می‌کند که سواد رسانه‌ای یک مهارت چندبعدی است و صرفاً با آموزش چند روش ساده برای تشخیص اخبار جعلی ایجاد نمی‌شود. فرد باید بتواند پیام رسانه‌ای را از جنبه‌های مختلف تحلیل کند و اهداف و شرایط تولید آن را نیز در نظر بگیرد.

از سوی دیگر، Wineburgو McGrew (2017) نشان داده‌اند که ارزیابی اعتبار اطلاعات آنلاین برای بسیاری از کاربران دشوار است و افراد ممکن است به جای بررسی اعتبار منبع، تحت تأثیر ظاهر محتوا یا میزان محبوبیت آن قرار گیرند. این موضوع یکی از چالش‌های مهم آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان است؛ زیرا افزایش دسترسی به اطلاعات لزوماً به معنای افزایش توانایی ارزیابی آن‌ها نیست.

چالش دیگر، محدود بودن برخی پژوهش‌های موجود و تفاوت در جامعه‌های آماری، ابزارهای سنجش و شرایط فرهنگی مطالعات مختلف است. به همین دلیل، تعمیم نتایج برخی پژوهش‌ها به همه نوجوانان باید با احتیاط انجام شود. همچنین بخشی از مطالعات موجود بر میزان استفاده از رسانه‌ها تمرکز دارند و لزوماً توانایی واقعی نوجوانان در تشخیص اخبار جعلی را به طور مستقیم اندازه‌گیری نمی‌کنند.

در مجموع، مهم‌ترین چالش در زمینه افزایش مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی، ایجاد تعادل میان استفاده از فرصت‌های آموزشی و ارتباطی رسانه‌ها و کاهش آسیب‌های ناشی از اطلاعات نادرست است. مقابله مؤثر با این مسئله نیازمند همکاری خانواده، مدرسه، رسانه‌ها و نهادهای آموزشی است. همچنین آموزش سواد رسانه‌ای باید به صورت مستمر و متناسب با تغییرات فناوری و شیوه‌های جدید انتشار اطلاعات انجام شود تا نوجوانان بتوانند در برابر محتوای گمراه‌کننده، توانایی تحلیل و تصمیم‌گیری آگاهانه خود را حفظ کنند.

یافته ها

بررسی منابع و مطالعات انجام‌شده درباره نقش سواد رسانه‌ای در مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی نشان می‌دهد که برخورداری از مهارت‌های رسانه‌ای می‌تواند توانایی نوجوانان را در تشخیص و ارزیابی اطلاعات افزایش دهد. نوجوانانی که با اصول سواد رسانه‌ای آشنایی بیشتری دارند، معمولاً پیش از پذیرش یک خبر، به منبع، محتوای خبر، شواهد موجود و نحوه انتشار آن توجه بیشتری می‌کنند. این موضوع نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای می‌تواند به عنوان عاملی مؤثر در کاهش پذیرش اطلاعات نادرست مورد توجه قرار گیرد (احمدی، ۱۳۹۸).

یکی از یافته‌های مهم، نقش توانایی بررسی منبع خبر در تشخیص اخبار جعلی است. نوجوانان دارای مهارت رسانه‌ای بیشتر، معمولاً تنها بر اساس تیتر یا ظاهر یک خبر تصمیم‌گیری نمی‌کنند و تلاش می‌کنند اعتبار منبع را بررسی کنند. همچنین مقایسه یک خبر با سایر منابع معتبر می‌تواند به تشخیص اطلاعات نادرست کمک کند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد آموزش این مهارت‌ها در محیط مدرسه می‌تواند توانایی دانش‌آموزان را در ارزیابی اخبار و محتوای منتشرشده در فضای مجازی افزایش دهد (رضایی، ۱۳۹۹).

یافته دیگر به تأثیر تفکر انتقادی بر کاهش آسیب‌پذیری نوجوانان در برابر اخبار جعلی مربوط می‌شود. نوجوانی که توانایی پرسشگری و تحلیل انتقادی دارد، کمتر اطلاعات را بدون بررسی می‌پذیرد و درباره چرایی انتشار یک پیام، هدف تولیدکننده و شواهد موجود در آن سؤال می‌کند. تقویت تفکر انتقادی می‌تواند باعث شود نوجوان در مواجهه با اخبار هیجانی و گمراه‌کننده، واکنش سریع نشان ندهد و پیش از بازنشر محتوا، صحت آن را بررسی کند (محمدی، ۱۴۰۰).

همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش سواد رسانه‌ای زمانی اثربخشی بیشتری دارد که به صورت عملی و مستمر انجام شود. آموزش صرفاً نظری مفاهیم رسانه‌ای نمی‌تواند به تنهایی موجب افزایش توانایی تشخیص اخبار جعلی شود. استفاده از نمونه‌های واقعی، مقایسه اخبار معتبر و جعلی، بررسی تصاویر و تیترها و تمرین تشخیص منابع معتبر می‌تواند به نوجوانان کمک کند تا مهارت‌های آموخته‌شده را در موقعیت‌های واقعی به کار ببرند (کاظمی، ۱۴۰۱).

از یافته‌های دیگر می‌توان به اهمیت نقش خانواده و مدرسه اشاره کرد. نوجوانان برای استفاده صحیح از رسانه‌ها به محیطی نیاز دارند که در آن بتوانند درباره اخبار و محتوای فضای مجازی گفت‌وگو کنند و پرسش‌های خود را مطرح نمایند. حمایت والدین و آموزش هدفمند معلمان می‌تواند زمینه رشد مهارت‌های رسانه‌ای را فراهم کند. بنابراین، مسئولیت مقابله با اخبار جعلی تنها بر عهده نوجوان نیست و خانواده و نظام آموزشی نیز در این زمینه نقش مهمی دارند.

یافته‌های مطالعات خارجی نیز اهمیت توانایی تحلیل و ارزیابی اطلاعات را تأیید می‌کند Hobbs (2017) .نشان داده است که سواد رسانه‌ای به افراد کمک می‌کند پیام‌های رسانه‌ای را به صورت انتقادی تحلیل کنند و درباره اعتبار و هدف آن‌ها قضاوت آگاهانه داشته باشند. بر اساس این دیدگاه، نوجوانان برای مقابله با اخبار جعلی باید علاوه بر مهارت استفاده از فناوری، توانایی ارزیابی محتوای رسانه‌ای را نیز کسب کنند.

Wineburgو McGrew (2017) نیز در بررسی نحوه ارزیابی اطلاعات آنلاین دریافتند که یکی از مهارت‌های اساسی در تشخیص اعتبار اطلاعات، بررسی منبع و شواهد است. افرادی که در ارزیابی اطلاعات عملکرد بهتری دارند، کمتر به ظاهر حرفه‌ای یک صفحه یا میزان محبوبیت یک محتوا اعتماد می‌کنند و بیشتر تلاش می‌کنند اعتبار منبع را بررسی کنند. این یافته اهمیت آموزش روش‌های ارزیابی منابع به نوجوانان را نشان می‌دهد.

همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که افزایش میزان استفاده از رسانه‌ها به تنهایی موجب افزایش سواد رسانه‌ای نمی‌شود. ممکن است نوجوانی زمان زیادی را در شبکه‌های اجتماعی سپری کند، اما همچنان در تشخیص اخبار جعلی دچار مشکل باشد. بنابراین، کیفیت استفاده از رسانه و برخورداری از مهارت‌های تحلیل و ارزیابی اطلاعات اهمیت بیشتری از میزان استفاده صرف دارد.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای می‌تواند از طریق تقویت مهارت‌هایی مانند تشخیص منبع معتبر، بررسی شواهد، مقایسه اطلاعات، تفکر انتقادی، تشخیص محتوای هیجانی و مسئولیت‌پذیری در بازنشر مطالب، نقش مهمی در افزایش مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی داشته باشد. همچنین آموزش مستمر این مهارت‌ها در مدرسه و خانواده می‌تواند نوجوانان را به کاربران آگاه‌تر و مسئول‌تری در فضای رسانه‌ای تبدیل کند و احتمال پذیرش و انتشار اطلاعات نادرست را کاهش دهد.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهاد می‌شود آموزش سواد رسانه‌ای به عنوان یکی از مهارت‌های ضروری زندگی در برنامه‌های آموزشی مدارس مورد توجه جدی قرار گیرد. نوجوانان باید از سنین پایین با مفاهیمی مانند اخبار جعلی، اطلاعات

نادرست، منبع معتبر، شایعه، تبلیغات و محتوای گمراه‌کننده آشنا شوند. این آموزش‌ها بهتر است به صورت مستمر و متناسب با سن دانش‌آموزان انجام شود تا مهارت‌های رسانه‌ای به تدریج در آنان شکل بگیرد (حسینی، ۱۳۹۹).

پیشنهاد می‌شود معلمان از روش‌های آموزشی عملی برای تقویت توانایی تشخیص اخبار جعلی استفاده کنند. برای مثال، می‌توان چند خبر واقعی و ساختگی را در اختیار دانش‌آموزان قرار داد و از آنان خواست منبع، تاریخ انتشار، نویسنده، تصاویر و شواهد موجود در خبر را بررسی کنند. چنین فعالیت‌هایی می‌تواند توانایی تحلیل و ارزیابی اطلاعات را در موقعیت‌های واقعی افزایش دهد (رضایی، ۱۳۹۹).

همچنین پیشنهاد می‌شود مهارت تفکر انتقادی در کنار سواد رسانه‌ای آموزش داده شود. نوجوانان باید یاد بگیرند که هر اطلاعاتی را بدون بررسی نپذیرند و درباره هدف تولید محتوا، منبع خبر و شواهد موجود در آن سؤال کنند. ایجاد عادت به «توقف، بررسی و سپس بازنشر» می‌تواند از انتشار سریع اخبار نادرست در میان نوجوانان جلوگیری کند (محمدی، ۱۴۰۰).

پیشنهاد می‌شود خانواده‌ها نیز در فرایند آموزش سواد رسانه‌ای مشارکت فعال داشته باشند. والدین می‌توانند هنگام مشاهده اخبار یا مطالب مشکوک، به جای صرفاً منع کردن نوجوان از استفاده از رسانه، درباره اعتبار خبر با او گفت‌وگو کنند و روش بررسی منبع و صحت اطلاعات را به صورت عملی آموزش دهند. ایجاد فضای گفت‌وگوی آزاد و بدون سرزنش می‌تواند نوجوان را تشویق کند تا در صورت مواجهه با محتوای مشکوک، موضوع را با والدین در میان بگذارد.

در مدارس پیشنهاد می‌شود کارگاه‌های آموزشی ویژه دانش‌آموزان، والدین و معلمان برگزار شود. این کارگاه‌ها می‌توانند موضوعاتی مانند شناسایی اخبار جعلی، تشخیص تصاویر و مطالب گمراه‌کننده، بررسی منابع خبری، شناخت تیترهای هیجانی و مسئولیت اخلاقی در بازنشر محتوا را پوشش دهند. چنین برنامه‌هایی می‌توانند آموزش سواد رسانه‌ای را از سطح نظری به سطح کاربردی منتقل کنند (کاظمی، ۱۴۰۱).

از نظر آموزشی، پیشنهاد می‌شود محتوای سواد رسانه‌ای با شرایط و فناوری‌های روز به‌روزرسانی شود. با توجه به گسترش ابزارهای هوش مصنوعی و امکان تولید تصاویر، ویدئوها و متن‌های جعلی، نوجوانان باید با روش‌های جدید تولید محتوای گمراه‌کننده نیز آشنا شوند Hobbs (2017). بر ضرورت آموزش مهارت‌های تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای متناسب با محیط رسانه‌ای جدید تأکید دارد.

همچنین پیشنهاد می‌شود نوجوانان به استفاده از چند منبع برای بررسی یک خبر تشویق شوند. مقایسه اخبار منتشرشده در منابع مختلف می‌تواند به شناسایی تناقض‌ها و ارزیابی دقیق‌تر اطلاعات کمک کند. آموزش این مهارت می‌تواند نوجوانان را از وابستگی به یک منبع یا یک پیام خاص دور کند و توانایی آنان را برای تصمیم‌گیری آگاهانه افزایش دهد Wineburg . و McGrew (2017) نیز بر اهمیت بررسی اعتبار منابع و شواهد هنگام ارزیابی اطلاعات آنلاین تأکید کرده‌اند.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده نیز به صورت میدانی انجام شوند و میزان سواد رسانه‌ای نوجوانان در گروه‌های سنی و مناطق مختلف مورد بررسی قرار گیرد. همچنین می‌توان اثربخشی برنامه‌های آموزشی مختلف را در افزایش توانایی نوجوانان برای تشخیص اخبار جعلی مقایسه کرد. بررسی نقش عواملی مانند خانواده، مدرسه، میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و نوع محتوای مصرفی نیز می‌تواند به شناخت دقیق‌تر عوامل مؤثر بر مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی کمک کند.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود آموزش سواد رسانه‌ای به عنوان یک فرایند مستمر و نه یک آموزش کوتاه‌مدت در نظر گرفته شود. هدف اصلی باید تربیت نوجوانانی باشد که بتوانند در برابر حجم گسترده اطلاعات، با دقت، تفکر انتقادی و مسئولیت‌پذیری تصمیم بگیرند و پیش از باور یا بازنشر یک خبر، اعتبار آن را بررسی کنند.

نتیجه گیری

گسترش فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی، دسترسی نوجوانان به اخبار و اطلاعات را آسان‌تر از گذشته کرده است، اما در کنار این فرصت، زمینه انتشار گسترده اخبار جعلی و اطلاعات نادرست نیز فراهم شده است. نوجوانان به دلیل حضور فعال در فضای مجازی، هر روز با حجم زیادی از پیام‌ها، اخبار، تصاویر و ویدئوها مواجه می‌شوند و ممکن است برخی از این محتواها را بدون بررسی صحت و اعتبار آن‌ها بپذیرند یا برای دیگران ارسال کنند. از این رو، توانایی تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات نادرست به یکی از مهارت‌های ضروری برای زندگی در جامعه امروزی تبدیل شده است.

بررسی مطالب و یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که سواد رسانه‌ای می‌تواند نقش مهمی در افزایش توانایی نوجوانان برای مقابله با اخبار جعلی داشته باشد. سواد رسانه‌ای به نوجوان کمک می‌کند تا در مواجهه با یک خبر، تنها به تیتر، تصویر یا میزان انتشار آن توجه نکند، بلکه درباره منبع، نویسنده، تاریخ انتشار، شواهد و هدف تولید محتوا نیز سؤال کند. چنین رویکردی باعث می‌شود نوجوان از پذیرش سریع اطلاعات خودداری کرده و پیش از باور یا بازنشر یک مطلب، اعتبار آن را مورد بررسی قرار دهد. بنابراین، سواد رسانه‌ای را می‌توان یکی از عوامل مهم در کاهش آسیب‌پذیری نوجوانان در برابر اطلاعات گمراه‌کننده دانست.

یکی از مهم‌ترین نتایج این پژوهش، اهمیت تفکر انتقادی در کنار سواد رسانه‌ای است. صرف آشنایی نوجوان با رسانه‌ها و فناوری‌های دیجیتال به معنای برخورداری از سواد رسانه‌ای کافی نیست. نوجوان باید بتواند محتوای رسانه‌ای را تحلیل کند، درباره درستی آن پرسش داشته باشد، منابع مختلف را با یکدیگر مقایسه کند و تحت تأثیر محتوای هیجانی و تحریک‌کننده قرار نگیرد. آموزش این مهارت‌ها می‌تواند موجب شود نوجوان از یک مصرف‌کننده منفعل اطلاعات به مخاطبی آگاه، پرسشگر و مسئول تبدیل شود.

همچنین مشخص شد که خانواده و مدرسه نقش مهمی در تقویت توانایی نوجوانان برای مقابله با اخبار جعلی دارند. آموزش سواد رسانه‌ای نباید تنها به توصیه نوجوانان برای «اعتماد نکردن به اخبار» محدود شود، بلکه باید به صورت عملی و مستمر انجام گیرد. بررسی نمونه‌های واقعی اخبار جعلی، مقایسه منابع مختلف، تشخیص تیترهای گمراه‌کننده و تمرین ارزیابی اعتبار اخبار می‌تواند مهارت‌های مورد نیاز نوجوانان را تقویت کند. در این میان، خانواده نیز می‌تواند با ایجاد فضای گفت‌وگو و آموزش روش‌های صحیح بررسی اطلاعات، نقش مؤثری در افزایش آگاهی رسانه‌ای فرزندان داشته باشد.

از سوی دیگر، با توجه به تغییر مداوم فناوری و ظهور ابزارهای جدید تولید محتوا، آموزش سواد رسانه‌ای باید همواره به‌روز شود. امروزه تولید تصاویر، ویدئوها و متن‌های ساختگی با استفاده از فناوری‌های جدید آسان‌تر شده است و همین موضوع ضرورت آموزش شیوه‌های تشخیص محتوای جعلی را افزایش می‌دهد. بنابراین، برنامه‌های آموزشی مدارس باید متناسب با تغییرات فضای رسانه‌ای طراحی شوند و نوجوانان را برای مواجهه با شکل‌های جدید اطلاعات نادرست آماده کنند.

در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که مصونیت نوجوانان در برابر اخبار جعلی به معنای حذف کامل تأثیرپذیری آنان از اطلاعات نادرست نیست، بلکه به معنای افزایش توانایی آنان برای شناسایی، ارزیابی و واکنش صحیح در برابر چنین اطلاعاتی است. تقویت سواد رسانه‌ای، آموزش تفکر انتقادی، افزایش مهارت ارزیابی منابع و ایجاد مسئولیت‌پذیری در بازنشر محتوا می‌تواند احتمال پذیرش و انتشار اخبار جعلی را کاهش دهد. بر این اساس، سرمایه‌گذاری آموزشی در زمینه سواد رسانه‌ای نوجوانان نه‌تنها موجب کاهش آسیب‌های ناشی از اخبار جعلی می‌شود، بلکه زمینه تربیت نسلی آگاه، تحلیلگر، مسئول و توانمند برای حضور در جامعه اطلاعاتی را فراهم می‌کند.

منابع فارسی

- احمدی، علی. سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تحلیل پیام‌های رسانه‌ای. ص ۴۵ تا ۷۲، ۱۳۹۸، انتشارات سمت.
- ابراهیمی، محمد. رسانه‌های نوین و سواد رسانه‌ای نوجوانان. ص ۶۱ تا ۸۹، ۱۴۰۰، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حسینی، مهدی. مبانی سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی. ص ۳۵ تا ۶۸، ۱۳۹۹، انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایی، محمد. آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس و توانمندسازی دانش‌آموزان. ص ۷۸ تا ۱۰۵، ۱۳۹۹، انتشارات آگاه.
- کاظمی، زهرا. نوجوانان، شبکه‌های اجتماعی و آسیب‌های فضای مجازی. ص ۹۰ تا ۱۱۸، ۱۴۰۱، انتشارات رشد.
- محمدی، حسن. اخبار جعلی و چالش‌های رسانه‌های اجتماعی. ص ۵۲ تا ۸۱، ۱۴۰۰، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مرادی، رضا. سواد رسانه‌ای و تربیت شهروند رسانه‌ای. ص ۶۷ تا ۹۵، ۱۴۰۰، انتشارات امیرکبیر.
- موسوی، فاطمه. روش‌های تشخیص و ارزیابی اخبار در فضای مجازی. ص ۴۱ تا ۷۰، ۱۴۰۱، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- نوری، حمید. رسانه، نوجوان و تربیت اجتماعی. ص ۷۵ تا ۱۰۲، ۱۳۹۹، انتشارات مدرسه.
- یوسفی، مریم. مهارت‌های تفکر انتقادی و سواد اطلاعاتی نوجوانان. ص ۵۸ تا ۸۶، ۱۴۰۱، انتشارات سمت.

منابع انگلیسی

- Guess, Andrew, Nagler, Jonathan, and Tucker, Joshua. Less Than You Think: Prevalence and Predictors of Fake News Dissemination on Facebook. Journal of Politics, pp. 55–71, 2019, University of Chicago Press.
- Hobbs, Renee. Create to Learn: Introduction to Digital Literacy. pp. 35–62, 2017, Wiley.
- Livingstone, Sonia. Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. pp. 3–14, 2004, Communication Review.

- McGrew, Sarah, Breakstone, Joel, Ortega, Teresa, Smith, Mark, and Wineburg, Sam. Can Students Evaluate Online Sources? Learning from Assessments of Civic Online Reasoning. pp. 165–193, 2019, Theory & Research in Social Education.
- Wineburg, Sam, and McGrew, Sarah. Lateral Reading and the Nature of Expertise: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information. pp. 1–18, 2017, Stanford History Education Group.
- Wardle, Claire, and Derakhshan, Hossein. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. pp. 15–80, 2017, Council of Europe.